

La vinya i el vi al Garraf

De la renúncia del segle XX a la represa actual

Albert Tubau

N. del A.: Ponència presentada per l'autor al Vè. Seminari d'Història organitzat el 2013 per l'Institut d'Estudis Penedesencs sota el títol “El món de la viticultura, els vins, caves i aiguardents al Penedès històric i al Camp de Tarragona”. Les actes del Seminari foren recollides en un volum i publicades el mateix any.

La vinya i el vi al Garraf: maridatge de passat i de futur

Els incendis de juny de l'any 2012 a les muntanyes de la capçalera de Vilanova i la Geltrú van permetre d'endevinar el curiós esquelet del territori que posava en evidència el passat vitivinícola del territori. Sota la vegetació socarrimada es dibuixaven un seguit de feixes, marges i barraques de pedra seca –les populars mullasses– que en el seu temps havien colonitzat turons i carenes i que ara permetien de llegir la nostra història sense necessitat de cap llibre o arxiu.

Aquelles pedres en equilibri perfecte que s'escampaven i enfilaven des dels fons de les valls més recargolades fins els cims més alts insinuaven un pols decidit entre l'home i els elements. Un enfrontament desigual en una terra aspra i pedregosa poc decidida a posar les coses fàcils.

Per això, si ben popular és la dita que ens recorda que els catalans de les pedres en treuen pans, al Garraf podríem bescanviar-la per una que digui: al Garraf de les pedres en treuen vi.

Una geografia castigada pels incendis i tota mena de cicatrius que en nom del progrés han torturat aquest territori fràgil de calisses i argiles extremadament vulnerable.

Aquelles pedres, encara amuntegades o definitivament ensorrades, son el llegat visible i tangible d'una època pretèrita en que el Garraf –com fa molts anys ens va descobrir Emili Giralt– fou un territori capdavanter en superfície conreada de vinya. Activitat sempre impulsada i alimentada pel comerç del vi que multiplicava rutes de distribució i intercanvi per la Mediterrània, l'Europa atlàntica o les colònies americanes. En qualsevol cas, una geografia de ceps sembrats en sòls esquerps però agraïts que tributaven bons fruits a canvi d'atencions generoses i esforços ingents.

Les condicions climàtiques i els sòls calcaris del Garraf han ofert unes condicions òptimes pel conreu de la vinya. El clima mediterrani d'estius calorosos i hiverns suaus, i les muntanyes del Massís i de la serralada litoral que envolten i protegeixen la comarca dels aires freds de tramuntana i llevant, han contribuït a fer-ho possible.

Ara que hom torna a parlar de la vinya i el vi com una opció de present i de futur, i després que molts models de desenvolupament i projecció hagin fet figa, potser sí que acabarem tancant el cercle. Tornem als orígens ?. És com un viatge cap al passat, i per això aquesta crònica segueix un recorregut invers.

La vinya i el vi al Garraf: any 2013

Avui, entrat el segle XXI, nous i antics productors vinícoles es sumen a l'oferta cada cop més generosa en termes de quantitat i de qualitat. La vinya recupera les hectàrees perdudes en altres èpoques, el sector de l'enoturisme s'esforça per posicionar-se –tímidament encara–, i proliferen fires i certàmens amb el vi i el cava com a protagonistes.

Seguint les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat), del 1999 a 2009 la comarca del Garraf ha passat de les 984 a les 1.074 Ha conreades de vinya, el que suposa un increment aproximat del 10%. I ens consta que en el darrer quinquenni la vinya ha continuat avançant.

A finals de la dècada dels vuitanta del darrer segle, era una evidència que el sector industrial, en termes d'ocupació, havia fet fallida –al Garraf i a tot Catalunya– i que, en el millor dels casos, es mantindria com un sector més o menys residual que conviuria a partir d'aquell moment en igualtat de condicions amb altres sectors com la construcció, el comerç o els serveis en general. En paral·lel, la vinya ha anat guanyant terreny al bosc i als ermons. Els elaboradors han apostat per la qualitat dels productes combinant i recuperant varietats autòctones tradicionals, i les vendes de vi embotellat deixen enrere el tradicional consum a doll. Alguns s'han associat per intentar la creació d'una sub-denominació d'Origen Garraf adscrita a la Denominació d'Origen Penedès. La vinya i el vi tornen a ser elements de notícia i referència. La pregonada cultura del vi o l'aposta per l'enoturisme semblen evidenciar la tornada a la vinya.

Les vinyes posen en valor molts dels actius d'aquest territori: vins i caves de qualitat, cellers de reconegut valor patrimonial i un paisatge singular.

La preeminència de les activitats industrials i turístiques a terres del Garraf durant el darrer segle, han fet creure que Vilanova i Sitges només eren el port o la platja d'exportació dels vins i aiguardents del Penedès interior, com Sant Salvador-Comarruga ho era respecte del Vendrell, o la platja de Salou respecte de Reus.

No fa pas gaire, en un assaig biogràfic publicat a terres lleidatanes encara s'hi podia llegir textualment que “Vilanova neix com a port de Vilafranca”.

A la segona meitat del segle XX moltes vinyes i altres conreus tradicionals van desaparèixer sota la pressió de polígons industrials i zones residencials.

Però el sector no era mort. En realitat, no havia mort mai.

La vinya i el vi al Garraf: any 1913

Al darrer quart de segle XIX es succeeixen els infortunis que en forma de crisi financera, industrial, política o agrària, afecten els nostre territori com extensió d'un conflicte més generalitzat. Un desgavell que, sense punts de connexió amb la resta dels problemes, afectava molt especialment a la vinya per l'arribada de la plaga de la fil·loxera. A les dificultats pròpies de modelar el territori, s'hi afegien els aiguats, les pedregades, les sequeres o les plagues com la malura –l'oidium i el mildiu–, que de manera cíclica delmaven els conreus. A la dècada dels noranta, però, la fil·loxera, que ja havia destruït infinitat de vinyes al seu pas per França i la Catalunya interior, afectava de forma irremissible els ceps de tot el Penedès malgrat els esforços preventius i de lluita activa contra l'insecte. Al Garraf, i molt especialment a Vilanova i la Geltrú, cal valorar l'esforç del sindicat antifil·loxèric liderat per Teodor Creus i Corominas. Sense entrar en els detalls dels efectes de la fil·loxera, la plaga va provocar de manera immediata un excedent de mà d'obra. Població desocupada que difícilment podien absorbir sectors com la indústria amb seriosos problemes, quan no d'abastament de matèries primeres, pels conflictes que es vivien als mercats colonials que afeblien la demanda o les reivindicacions obreres.

Entrat el nou segle, al Penedès litoral –a diferència de l'interior– la vinya entrava en franca regressió i ja no es recuperaria. El per què d'aquesta renúncia?. Les raons son diverses. Les dificultats pròpies de replantar ceps americans empeltats, l'esforç suplementari del conreu esglaonat en feixes, el baix rendiment de la terra i la poca inversió, la desaparició del contracte de rabassa morta o l'existència d'un sector econòmic alternatiu com era la indústria que oferia una major seguretat i retribucions més altes. Certament, els propietaris de la terra tenien interessos diversificats en altres sectors com la indústria o els serveis que fixaven prioritàriament la seva atenció lluny de les dificultats seculares dels conreus . Així, la indústria com a

valor refugi –o més endavant el cas del turisme en algunes poblacions costaneres– provocà la despoblació del camp i l'abandonament de vinyes. La canibalització del sector agrari no tingué paral·lel al Penedès interior, i sense un sector econòmic alternatiu evident, reaccionaren proactivament amb iniciatives com la creació el 1903 de l'Estació de Viticultura i Enologia de Vilafranca del Penedès, orientada al desenvolupament tècnic del sector.

Lluny d'aquest esperit de recuperació de la vinya, el 1912 es posava la primera pedra del pantà de Foix, un projecte que pretenia reorientar els conreus de les zones més meridionals cap al regadiu i renunciar, així, als tradicionals conreus de secà com la vinya, els garrofers i d'altres.

Així, doncs, la indústria que havia nascut dels capitals excedentaris generats inicialment pel comerç d'exportació de vins i aiguardents, ara, desagraïda, es constituïa en la principal responsable de la regressió –quan no desaparició– de la vinya. Paradoxes de la història.

Avançava el segle XX i el 1962 es constituïa a Vilanova i la Geltrú el Celler de Viticultors. Fou una iniciativa modesta, que ara, tot just acomplerts els cinquanta anys, es perfila com una història d'èxit que va saber conciliar les necessitats i els esforços de petits i mitjans propietaris de la comarca, que sense una eina com el Celler haurien hagut de renunciar al conreu de la vinya i l'elaboració del vi. Era l'esperança d'un sector que subsistia enmig de la precarietat tot esperant temps millors.

La vinya i el vi al Garraf: any 1813

Però continuem reculant en el temps. A mitjans del XIX la vinya encara ocupava prop de la tercera part de la superfície conreada del que, anys a venir, seria la comarca del Garraf. Aquest indicador afavoria fluxos migratoris, l'auge de l'activitat vinícola i el desenvolupament de serveis complementaris com la indústria dels boters i les fassines d'aiguardent. El comerç de vins i aiguardents possibilitaria l'acumulació de capitals

comercials que, en un entorn d'esperit liberal, aviat s'invertirien en infraestructures, urbanisme i la naixent indústria cotonera. A tot plegat hi contribuí el règim de propietat de la terra que, per emfiteusi o per contracte de rabassa morta, afavorí la dedicació, el compromís i les inversions que es feren extensives a les parts més muntanyoses del terme. L'orientació cap a la vinya com a conreu de base havia anat desplaçant els tradicionals conreus de cereals, especialment blat i ordi. Això provocà la necessitat d'importació de grans –sobretot de Castella– i un increment del preu del vi. Òbviament, tant el vi com els cereals havien estat des de temps immemorials a la base de l'alimentació de totes les classes socials. A diferència dels cereals, la vinya era més extensiva en mà d'obra que els cereals, de manera que no permetia dedicar-se a altres activitats complementàries com els telers artesanals o el bestiar. Per tant, també calgué importar teixits en quantitat més abundant.

Els intercanvis econòmics del moment estaven regulats per les lleis de l'oferta i la demanda, com ara, però a més, s'hi afegien altres factors conjunturals com les inclemències del temps, les plagues o les guerres que, sovint, bloquejaven ports i dificultaven els transits comercials.

Els diners excedentaris del comerç amb l'Europa atlàntica i les colònies americanes permeté d'aixecar les primeres indústries dedicades als filats i teixits de cotó. A Vilanova i la Geltrú, a diferència d'altres indrets, no hi havia una tradició manufacturera o protoindustrial com era la fabricació de teixits de llana o d'indianes, més enllà d'algun cas escadusser. Així, els diners s'invertiren directament en una indústria de factura moderna moguda per la força del vapor i sense cap mena d'experiència prèvia, més enllà del coneixement d'alguns inversors i il·lustrats de l'època que sabien el que es cuinava a Anglaterra, França i altres països. Com vaig sentir dir una vegada al professor Jordi Nadal, a Vilanova i la Geltrú la indústria cotonera va néixer i créixer de forma aïllada, sense arrels ni precedents potents, com

un bolet. Un procés que aviat captà mà d'obra especialitzada i amb experiència que vingué de la Catalunya interior, especialment de les conques del Ter i del Llobregat.

El creixement de la vinya accelerà a les darreries del segle XVIII i primers anys del XIX una recuperació demogràfica derivada de la dinàmica interna, que alhora recollia els fluxos migratoris de pagesos vinguts d'altres indrets del país i també del sud i del migdia francès.

El creixement demogràfic es traduí en una expansió agrària, però l'excés de mà d'obra va incorporar una pressió a la baixa sobre els sous. Aquest fet, lligat als increments de producció derivats de les millores tecnològiques suposaren un creixement dels excedents agraris que dinamitzarien els fluxos comercials. Així, els propietaris disposaren de capitals addicionals generats per la doble acció de l'increment de renda per l'explotació de les propietats i per l'acumulació de capitals comercials. Excedents que, com hem vist, es desviaren cap a la creació de indústries complementàries com la dels boters o les fassines d'aiguardent i, més endavant, i per mimetisme amb altres indrets d'Europa, la indústria cotonera.

Però no tot eren flors i violes. L'excés de producció conduiria –com era de preveure– a una baixada del preu del vi. Qui d'això se'n lamentava l'any 1841 era el pagès d'Olivella Pau Raventós i Marcer (Camarós, 2009): “(...) Però qui atura la gent de plantar vinya, tenint ara aquest corrent que és general ?. Jo calculo d'aquesta manera, i també planto per dos motius: un, perquè conec molt bé que en aquesta terra, qui vol tenir alguna peceta precisament ha de conrear vinyes, encara que el vi sigui molt barat; i l'altre perquè aquesta terra està malament, essent el vi tan barat”.

Més endavant, els vilanovins van veure com la construcció del ferrocarril per Vilafranca del Penedès el 1865 suposava una accentuada davallada per la indústria dels boters locals, atès que molta d'aquesta activitat es derivava directament per l'interior cap al port de Barcelona.

La vinya i el vi al Garraf: any 1713

El cadastre de l'any 1717 ja demostrava que la superfície de vinya al terme de Vilanova i la Geltrú representava el 79% del total de la superfície conreada (Giralt, 1950). Dades que posaven en evidència que la superfície de vinya –si més no en termes relatius– era molt superior al Garraf que en molts altres territoris del Penedès interior.

Però aquesta realitat venia de lluny. El cubellenc Joan Avinyó a la seva *Història de Cubelles* citava el document de separació de Cubelles i de Vilanova de juny de 1610 on s'hi deia (Avinyó, 1993): “(...) el terreno por la parte de Villanueva es muy bueno y fértil así el llano como la montaña, pues ésta se halla toda plantada de viña”.

Es a dir, en aquestes latituds ja fa més de quatre-cents anys que les muntanyes havien estat colonitzades per la vinya.

A finals del segle XVIII la companyia comercial Fuster i Cabanyes exportava vins i aiguardents a Rússia i altres zones de la Mar Bàltica i, per aquesta mateixa raó, el 1791 disposaven de despatx comercial propi a Sant Petersburg. Es l'època en que a Vilanova i la Geltrú s'hi trobaven còsols i vicecòsols de Noruega, Suècia, Anglaterra Portugal, Mèxic o Àustria, sempre relacionats amb les gestions vinculades a les transaccions comercials.

Un cas particular fou el d'Antoni Bonaventura Gassó (Vilanova i la Geltrú, 1752 – Barcelona, 1824) que fou comerciant matriculat, secretari de la Junta de Comerç de Barcelona entre els anys 1793 i 1816, i que fou nomenat cònsol de Rússia a Barcelona. El 1816 Gassó publicà *España con industria, fuerte y rica*, un text pioner que apostava pel camí de la industrialització (Tubau, 1999).

Tornem a la vinya. El 1790, en les respostes al qüestionari de Zamora, Francesc de Papiol ja parlava de la immigració que s'esdevenia en temps de la verema (Orriols, 1990): “Sólo vienen a trabajar forasteros en abundancia

por el tiempo de las vendimias, por no bastar los del Pueblo a recogerlas”. En aquest apartat resta per estudiar, encara, el protagonisme dels “segarretes”, provinents de la Segarra i altres comarques de l’interior que venien a donar suport a les tasques agràries; o els cerdans, que seguïen els camins de transhumància fins a la costa. Caldria, entre altres coses, veure quin fou el seu paper en la construcció de feixes, marges i barraques de pedra seca.

El mateix Papiol feia esment de les qualitats dels vins del terme de la vila d’Olivella que excel·lia als de la resta del Penedès (Orriols, 1990): “(...) fent-los jurar i perjurar que la parròquia d’Olivella i Jafra mai no havia estat tinguda com si fos del Penedès, que els vins del seu terme eren de millor qualitat que els de Viladellops i Penedès i tan bons com els de Canyelles, que més de cent propietaris de Ribes tenien vinyes al terme d’Olivella i, quan la collita, venien el vi o les veremes a Vilanova o Sitges per al seu embarc”.

D’altra banda, Pau Raventós d’Olivella no tenia en gaire consideració els pagesos de Ribes (Camarós, 2009) : “El meu pare havia deixat plantar moltes vinyes a rabassa morta. Moltes de les que s’acaben de perdre ha estat a causa dels homes de Ribes, que no són molt bons per conrear vinyes aquí dalt a Olivella, i a més són lladres de llenya, especialment alguns”.

Tenim molts textos que han evidenciat la importància de la vinya i el vi en aquest territori, però, tal vegada, la *Guide des Négocians dans toutes leurs entreprises mercantiles o u Traité Instructif su le commerce de cent vingt-six villes commerçantes de l’Europe, de l’Asie et de l’Afrique* il·lustra de forma clara el protagonisme de viles com Cubelles, Sitges, Vilanova, Sant Pere de Ribes o Olivella. Es tractava d’una veritable guia de referència, el qui era qui en el món del comerç vinícola de l’Europa de finals de segle XVIII. Una mena de guia comercial escrita en francès per M. Laurent Lipp i publicada a Montpeller per Joseph-François Tournel l’any 1793. En veiem, per acabar,

alguns exemples significatius que repassen la relació d'algunes viles garrafenques amb el comerç vinícola. Iniciem per la vila de Sitges (Lipp,1793): “Vila situada a unes 7,5 llegües a l'oest de Barcelona: es a les seves rodalies on es cull l'apreciada malvasia, de la qual se n'exporta cada any, a Europa, i també a l'Amèrica, prop de 200 pipes. També s'embarquen igualment unes 1000 pipes de vi negre per any i 100 pipes de vins blancs de les varietats Xarel·lo i Macabeu”.

De la mateixa manera parlava de Vilanova i la Geltrú, amb esments particulars a Ribes i Cubelles (Lipp, 1793):

Lloc marítim de la mateixa costa occidental, a 9 llegües a l'O. de Barcelona i 1'5 llegües de Sitges, molt considerable pel seu comerç d'exportació i pel que fan els seus habitants a l'Amèrica a Galícia i altres indrets. Els seus voltants son extremadament fèrtils en vins negres, i principalment Cubelles i els turons de Ribes; el vi d'aquest darrer lloc és de color fosc, d'un gust net i exquisit, i d'una força corresponent i, per tant, el més apropiat per a ésser transportat a l'Amèrica espanyola septentrional, a Rússia i altres llocs, i a resistir llargs trajectes sense la menor alteració de la seva qualitat. Pel contrari els vins dels voltants de Vilanova i de Cubelles son menys foscos de color, de menys força i d'un gust tal potser una mica menys agradable. Es recull igualment en els esmentats indrets, dues varietats de vins blancs anomenats Macabeu i Xarel·lo, el gust dels quals no és pas dels més agradables i que triguen a clarificar-se. Se n'exporten anualment prop de 300 pipes cap a Rússia, Flandes i el Bàltic. De vins negres se n'embarquen a l'estranger de 8 a 9000 pipes per any.

Eren èpoques en que la quantitat de la producció, traduïda directament en volums comercials, prioritzava sobre la qualitat del producte. Un factor que únicament restava subjecte a la capacitat de resistència dels vins per superar els periples transatlàntics, fet que es corregia amb l'afegit addicional d'alcohols, o bé *cremant-los* i convertint-los en aiguardents a les tradicionals fassines.

Conclusions

Podríem seguir, els precedents documentats de la vinya i el vi al Garraf superen abastament la capacitat d'aquesta modesta reflexió. Sovint, de dins i fora del Penedès es té la impressió que el Garraf ha restat al marge de la història vitivinícola de la comarca. El pes de la indústria i el turisme han modificat la percepció i el coneixement de segles de dedicació a la terra. Per això, després dels incendis de l'estiu de 2012 molta gent es preguntava el per què d'aquells centenars de feixes, marges i barraques de pedra seca que modelaven els turons de les rodalies. Avui, no hi ha cap pla estratègic o estudi de desenvolupament territorial local o comarcal que no contempli el potencial del sector vitivinícola, sigui en forma de itineraris temàtics, fires promocionals, cases de turisme rural, etc. Activitats totes elles que sota l'epígraf d'enoturisme es plantegen com una de les opcions de promoció futura d'aquest territori. Les dificultats són moltes i diverses, i caldrà conciliar aquesta aposta amb altres activitats que impacten sobre el territori i, sobretot, preservar un entorn fràgil que massa sovint ha patit les pressions urbanístiques i comunicatives derivades de la proximitat a la conurbació metropolitana i el menyspreu més absolut per l'entorn natural i el seu valor paisatgístic. No es pot entendre aquest retorn a la terra i posar en valor els seus actius si no ho fem en termes de turisme responsable. En aquest sentit, acabem amb dues paradoxes, una en sentit positiu i una altra en sentit contrari. Quan es donava per acceptat que una ciutat com Vilanova i la Geltrú havia renunciat definitivament al seu passat agrari i, concretament, als seus orígens pagesos, mai com ara la tradició dels Tres Tombs vinculada a la festivitat de Sant Antoni Abat –*Sant Antoni dels burros*, patró de la vila– havia tingut una acceptació i embranzida com la que ara gaudeix. L'Associació dels Tres Tombs –molt lligada a la terra i a les seves tradicions– gaudeix d'una vitalitat i d'una activitat frenètica que s'allarga tot l'any i que esdevé exemple i mirall per bona part de l'associacionisme

local. En contraposició –i aquest és un desgavell de país–, potser avui Catalunya sigui l'únic país vitícola on es consumeixen més vins forasters que no pas del propi territori. Un aspecte que, de ben segur, podem fer extensiu al Penedès. És a les nostres mans poder modificar aquesta anomalia. Fem que el futur faci honor al seu passat.

Referències bibliogràfiques:

AVINYÓ, Joan. *Història de Cubelles*. Ajuntament de Cubelles, 1993

CAMARÓS, Edgar; DESCALZO, Eduardo; MUNERA, Andrés. *Diari de Pau Raventós i Marcer, pagès d'Olivella (1814-1844)*. Ajuntament d'Olivella, 2009

GIRALT, Emili. *Evolució de l'Agricultura al Penedès. Del cadastre del 1717 a l'època actual*. Dins: *I Asamblea Intercomarcal del Penedès y Conca d'Òdena*. Martorell, 1950

LIPP, M. Laurent. *Guide des Négocians dans toutes leurs entreprises mercantiles o u Traité Instructif su le commerce de cent vingt-six villes commerçantes de l'Europe, de l'Asie et de l'Afrique*. Edita Joseph-François Tournel. Montpellier, 1793

ORRIOLS, Joan. *Resposta de Francesc Papiol al Qüestionari Zamora. Vilanova i la Geltrú, 1790*. Ajuntament de Vilanova i la Geltrú i Centre d'Estudis de la Biblioteca-Museu Balaguer. Vilanova i la Geltrú, 1990

TUBAU, Albert. *Antoni Bonaventura Gassó (1752-1824). Apunts de la Vilanova comercial*. Cambra de Comerç de Barcelona. Barcelona, 1999